

Оригинални научни рад
Примљен: 8. 9. 2022.
Прихваћен: 30. 9. 2022.

СРПСКА СРЕДЊОВЕКОВНА ПОЕЗИЈА У КЊИЖЕВНОИСТОРИЈСКИМ И ТЕОРИЈСКИМ ТУМАЧЕЊИМА У XX ВЕКУ

Рад се бави местом старе српске њесништва у књижевним историјама двадесетог века. Утврђује се однос према жанру химнографије, њеној литерарности, ритмичности и оригиналности. Посебно се истражује представљање средњовековне њесништва у антологијама Ђорђа Трифуновића, Ђорђа Си. Радојичића, Миодрага Павловића и Васка Поје. Даје се преглед савремених проучавања њезије средњовековља – њекстолошких студија, истраживања њоике и нових студија лирике.

Има ли *праве њезије* у старој српској књижевности? То је питање које би се сваком љубитељу књижевности имало упознато са средњовековном поетиком и жанровима, могло данас учинити сувишним и одавно разјашњеним. За неупућеног читаоца који посматра снимак рукописа средњовековне службе, молитве или плача (а без претходног палеографског искуства), као и за студента књижевности који тек почиње да промишља о историчности родова и жанрова, ово питање и данас може бити прилично збуњујуће. Стручњаци за химнографију, посвећени проблемима издавања, текстолошке анализе и генезе текста, ређе ће постављати питања која се тичу савремене теорије књижевних родова и „уклапања” химнографских састава у историјски променљива схватања *њезије*, *лирике* или *реџорике*. Ове дискусије често лебде превише високо изнад опипљивих, практичних, неодложних палеографских задатака. Са друге стране, теоретичари књижевности који расправљају о најширим могућностима историографског представљања, о претпоставкама дефинисања жанра – ређе ће се служити средњовековним примерима, управо због поменуте текстолошке и језичке баријере.

Критикујући савремену књижевну теорију и педагогију, која поезију тумачи (и представља студентима) прилагођену доминантном и далеко популарнијем моделу приповедне прозе, Џонатан Калер се залаже за поновно промишљање појма *љирског*, у дослуху са изворним, хеленистичким поимањем ове речи, сагледавањем песничког континуитета

још од времена Сапфо и других *lyrici vates*.¹ У отклону од скептицизма Ренеа Велека, који одбацује могућност дефинисања лирике и сматра да је могуће тек описати конвенције појединачних песничких врста, Џ. Калер позива универзитетске професоре да се у тумачењу поезије модернизма подсети класичне грчке и римске традиције, стихова певаних „уз лиру”, који „зову”, „обраћају се другоме”, и истовремено „испољавају сопствени песнички позив и уверење да језик може учинити да се нешто догоди”². Овај модел могао би послужити да се поезија разуме не као наративна ситуација у којој се налази лирски субјекат, већ као језички догађај који се у садашњем тренутку „изводи” за публику, „епидеиктички дискурс, реторска трансакција и инструмент етичке *paideia*” – са свим својим посебним формалним својствима, римом, метром и ритмом као „телесним искуством темпоралности”³. Калеров позив за заснивање нових студија лирике путем проучавања различитих историјских испољавања лирског може се допунити одговарајућим медијевистичким истраживањима. Потребно је, дакле, премостити већ поменути јаз кроз истинско интердисциплинарно проучавање, удруживањем књижевнотеоријске рефлексije и зналачког рада са средњовековним изворима. Далека алузија са почетка овог рада на познати есеј Стенлија Фиша *Има ли ѿекста на овом курсу?*, (*Is There a Text in This Class?*)⁴ није случајна: она још једном упућује на право тумача да у оквирима своје интерпретативне заједнице (и мноштва њених гласова, оних којима је дража спекулација, или су склонији егзактном) кроз разговор изнова стварају песнички текст и жанровски га дефинишу.

Како су се до сада ови гласови изјашњавали о поезији средњовековља? Где су је тражили и јесу ли је проналазили?

Трагање за специфичностима књижевних жанрова у средњем веку, као и одбрана аутономије ове епохе у развијању сопствених естетичких назора и литерарности, обележили су српска медијевистичка истраживања у другој половини двадесетог века⁵. У време када на глобалном плану долази до велике кризе књижевне историографије, до својеврсног удаљавања од саме књижевности и приближавања студијама културе⁶,

¹ J. Culler, *Why Lyric?*. PMLA, Cambridge University Press, 2008, vol. 123, no. 1, 204.

² *Истио*, 204. Уколико није другачије назначено, ови наводи на енглеском језику су дати у нашем преводу.

³ *Истио*, 205.

⁴ S. Fish, *Is there a Text in This Class? The Authority of Interpretive Communities*. Cambridge, Harvard University Press, 2005.

⁵ Неке од идеја о којима овде говоримо представљене су у сажетијем виду на конференцији *XI Римские Кирилло-Методиевские чтения (у фебруару 2021. године)* у излагању под називом *Существовала ли настоящая поэзия в Средние века? Древнесербское поэтическое творчество в литературной историографии XX века*.

⁶ Више о томе види у: D. Pearsall, *Medieval Literature and Historical Enquiry*. The Modern Language Review, 2004, vol. 99, no. 4, xxxi – xlii, као и: Н. Николић, *Проблеми савремене књижевне историје*. Академска књига, Нови Сад, 2015, 8.

нова генерација проучавалаца обнавља интересовање за књижевну историју средњег века: Милан Кашанин, Радмила Маринковић, Малик Мулић, Ђорђе Трифуновић и Димитрије Богдановић посвећени су питањима естетске вредности средњовековног текста. Интердисциплинарна и интернационална по својој суштини, ова књижевноисторијска проучавања стару српску књижевност сагледавају у контексту шире словенске цивилизације (тзв. *Slavia Orthodoxa* и *Slavia Latina*⁷), византијског културног круга (тзв. *Византијски комонвелт*⁸) као и њиме посредованог богатог античког и ранохришћанског наслеђа, те се одвијају једним делом мимо нарастајућег захтева за „отварањем” историографије ка идеалу мултидисциплинарности, а затим и наднационалности⁹. Немогућност да се средњовековном тексту уопште приступи без коришћења знања разнородних дисциплина: палеографије (традиционалне и дигиталне), историје уметности и опште историје, филозофије, теологије, библијских студија – представља својеврсну методолошку привилегију медијевистике¹⁰, постављајући је у нарочит однос према магистралним споровима науке о књижевности у двадесетом веку.

Још један разлог зашто се након педесетих година фокус студија старе књижевности помера управо на питања литерарности и аутономности књижевног дела лежи у својеврсном „кашњењу” српске медијевистике, успорене познатим судом Јована Скерлића: „Наша култура и наша књижевност почиње од XVIII века.”, као и тврдњом да тек са напуштањем средњовековне црквене писмености долази до стварања „свремене, световне, праве књижевности”¹¹. Књижевноисторијске студије шездесетих и седамдесетих година настајале су тек у отклону од старог (и врло далеко од дилема новог историзма), у успостављању једне нове филологије, која за разлику од старе филолошке критике текст неће посматрати првенствено као сведочанство о једном историјском тренутку, или духовном развоју и животу народа.¹²

⁷ Појмови које је у медијевистику увео италијански слависта Рикардо Пикјо. Види: R. Picchio, *The Function of Biblical Thematic Clues in the Literary Code of „Slavia Orthodoxa”*. *Slavica Hierosolymitana*, Jerusalem, 1977, vol. 1, 1–31, као и: M. Garzaniti, *Slavia latina e Slavia ortodossa. Per un’interpretazione della civiltà slava nell’Europa medievale*. *Studi Slavistici*, 2007, 4(1), 29–64.

⁸ Назив чувене студије Димитрија Оболенског: D. Obolensky, *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe, 500-1453*. History of Civilization series, London, Weidenfeld and Nicolson, 1971.

⁹ О захтевима да се превазиђу националне границе и оствари идеал *универзалности* као доминантној одлици нових размишљања о могућностима књижевне историје пише Ненад Николић у својој студији: *Проблеми савремене књижевне историје*, Академска књига, Нови Сад, 2015.

¹⁰ U. Schaefer, *Alterities: On Methodology in Medieval Literary Studies*. *Oral Tradition*, 8/1, 1993, 187–214.

¹¹ Ј. Скерлић, *Српска књижевност у XVIII веку*. Напредак, Београд, 1923, 9.

¹² О овим аспектима историографског истраживања Стојана Новаковића писао је Мило Ломпар у свом раду: *Полихисторска својства Стојана Новаковића и књижевности*.

Особено место у поменутој обнови књижевне историографије заузима један од три основна жанра старе српске књижевности, уз хагиографију (житије) и енкомион (похвалу): црквена поезија или химнографија. Средњовековна српска химнографија настала је снажним ослањањем на канон византијске литургијске поезије, транспоноване на словенско тле већ у преводима Ђирила и Методија и њихових ученика, а затим и угледањем на најранију оригиналну словенску поезију.¹³ Основни химнографски жанр – служба (аколутија) посвећен је прослављању одређеног свеца или празника, као у исти мах „литургички феномен” и „књижевна целина, сложени књижевни облик” састављен од низа појединачних црквених песама (примарних песничких жанрова), међу којима су најважнији тропар, стихира и кондак.¹⁴ Чињеница да је служба неодвојива од кругова црквеног богослужења, као и да је она у српској књижевности била најнепосредније везана за византијски канон, учинила је да литерарност и поетска оригиналност овог жанра буде нарочито под знаком питања у националним историјама књижевности, још више него што је то случај са житијима, похвалама и другим средњовековним врстама.

Тако још Стојан Новаковић у својој *Историји српске књижевности* из 1871. године за службе тврди: „Вредно би било све те рукописе споредити, најбољи текст изнаћи, и после истражити, колико у овој струци књижевности има доста ориџиналности, колико ли је она компилацијом састављена”.¹⁵ Ову „струку књижевности” Стојан Новаковић смешта у својој подели у „црквену” стару књижевност, насупрот „светској”, коју чине житија¹⁶, летописи, хронике, црквено и државно законодавство, писма, апокрифи и белетристика. Истичући њен обредни карактер, С. Новаковић је издваја као засебни, *народни* део црквене књижевности¹⁷. У студији написаној четири године раније, он даје, чини нам се, још јаснију оцену овог дела средњовековног наслеђа: „Службе Србима свецима појав су у историји наше књижевности и историји наше домаће цркве који нам у многоме даје освијетлити ондашње просвјетно стање, висину

Стојан Новаковић: поводом 175 година од рођења, Српска академија наука и уметности, Београд, 2018.

¹³ И. Шпадијер, *Почеци српске химнографије. Савина служба светом Симеону*. Чигоја штампа, Београд, 2019, 11.

¹⁴ Д. Богдановић, *Сџара српска књижевности*. Историја српске књижевности. Досије, Научна књига, Београд, 1991, 71–95.

¹⁵ С. Новаковић, *Историја српске књижевности. Прејлед ујаћан за школску ујошребу*. Државна штампарија, Београд, 1871, 60.

¹⁶ Житија су уз химнографске саставе такође део култа, те изненађује Новаковићево смештање житија у профану књижевност, могло би се претпоставити, због жанра тзв. владарске хагиографије која приповедно уобличава и световни живот владара.

¹⁷ За разлику од неких других средњовековних жанрова, химнографија је током богослужења у црквама и манастирима доступна најширем кругу (и писмених и неписмених) слушалаца.

развитка и правац умне радње у старој српској књижевности”¹⁸ Тежња да се све службе посвећене српским свецима посматрају обједињено није Новаковићев изум, већ одраз рукописне традиције која још од 1714. године и првог тзв. Раковачког Србљака¹⁹ окупља ове песничке текстове у јединственом зборнику.

У светлу чувеног есеја Ханса Р. Јауса *Теорија родова и књижевности средњовековља*, историја химнографског жанра се може посматрати као „процес трајног успостављања и мењања видокруга”²⁰, током којег се у међуигри рукописа и читалаца мења и рецепција, и историографско представљање старе српске поезије. Већ једно ново такво „престројавање” у жанровском систему старе књижевности догодиће се на самом почетку 20. века, у *Прејледу српске књижевности* Павла Поповића. Он, наиме, у свом прегледу обухвата само оне списе „који непосредније спадају у праву књижевност”, делећи их јасно на поезију и прозу, при чему уводи даље разликовање *ирофане* и *црквене* поезије:

„Праве профане поезије, поезије у данашњем смислу, има веома мало у нашој старој књижевности. По садржини, праве светске поезије уопште нема, и ми под профаном поезијом разумевамо нецрквену, нелитургијску поезију, у којој могу и религиозни предмети бити опевани. По облику, праве је поезије, тј. песама у стиху, веома мало, једва нешто.”²¹

Павле Поповић посебно наводи и примере двају српскословенских стихованих списа: *Пројаса светиога јеванђеља* и *Песме смрти*. Врло кратке и сведене информације о црквеној, *ријимичкој* поезији сведоче о историчаревој вредносној оцени: химнографски састави не завређују подробнију анализу са становишта литерарног израза, која је резервисана за *ираву*, *ирофану* поезију новијих времена. Према Поповићевом суду, поетичност српској химнографији не одузима само њен богослужбени карактер, већ и одсуство стиховности. Користећи у историографској анализи читалачке конвенције свога времена, али и неких ранијих књижевних раздобља – дихотомију поезије и прозе, односно прозе и стихова, Павле Поповић не преиспитује њихову адекватност у жанровском систему и *хоризонту очекивања* средњег века. Иако самерава српску и узорну византијску поезију (која је заиста познавала метрички правилан стих, изосилабизам и хомотонију, као и небогослужбене, религиозне и

¹⁸ С. Новаковић, *Служба и животи светиога Ђурђа Крајивоца*. Гласник Друштва србске словесности, Београд, 1876, Год. [18], књ. 21=4, 97.

¹⁹ Рукопис Раковачког Србљака није сачуван, а описао га је Павел Јозеф Шафарик у: *Geschichte der südslawischen Litteratur*, Prag, 1865, 197–198. Наведено према: Ђ. Трифуновић, *Стара српска црквена поезија*. О Србљаку. Студије, Београд, 1970, 41.

²⁰ Х. Р. Јаус, *Естетика рецепције*. Избор студија, Нолит, Београд, 1978, 126.

²¹ П. Поповић, *Прејлед српске књижевности*. Сабрана дела Павла Поповића, књ. I, прир. Мирослав Пантић, ЗУНС, Београд, 1999, 14–15.

друге песме), П. Поповић не улази у разлоге због којих су стихови у словенском преводу постали проза, и у чему се састоји ритмичност српске литургијске поезије – питања која ће нарочито заокупљати књижевне историчаре у другој половини двадесетог века.

Преломни догађаји у рецепцији средњовековног песништва ипак се нису одиграли у оквирима традиционалних историја националне књижевности. Можда најважнији корак у актуализацији ових жанрова учиниле су неколике песничке антологије настале шездесетих година 20. века: *Из ѿмине ѿјање: стари српски ѿснички записи* Ђорђа Трифуновића (1962), *Антологија српског ѿсничтва: XIII–XX век* Миодрага Павловића (1964), *Старо српско ѿсничтво IX–XVIII века* Ђорђа Сп. Радојичића (1966), као и тек 2008. објављен недовршени рукопис Васка Попе: *Љуиро мислено. Немањићко доба (Зборник средњовековне српске ѿезије)*, настао такође крајем шездесетих година. Ова четири зборника, са изузетком необјављеног Попиног рукописа, представила су широкој читалачкој публици избор из средњовековне књижевности, највећим делом у преводу на савремени језик, а тек понегде у оригиналу, у фонетској транскрипцији на савремену ћирилицу. Реч је, дакле, о популарним, а не критичким издањима, чији је циљ био управо ревалоризација средњовековног наслеђа у послератном периоду, и упознавање јавности са текстовима који су до тада били познати само уском кругу палеографа. Овај наизглед необични пораст занимања за поезију средњовековља одвија се истовремено са сличним тенденцијама у западноевропском издаваштву: златно доба за средњовековну енглеску лирику шездесетих и седамдесетих година наступило је објављивањем низа антологија инспирисаних англосаксонском новом критиком.²² Може се наслутити да управо формалистички однос према песми као аутономном вербалном артефакту, за који је мање важан контекст настанка, песникове интенција или утицај на читаоца – води антологичаре да изаберу које ће текстове *видети* и *издавати* као поезију.

Књига *Из ѿмине ѿјање* представља антологију записа средњовековних писара, кратких састава углавном забележених на маргинама рукописа, током преписивања, читања или корицења. Ђорђе Трифуновић трага за оним записима који поседују песничку вредност, и, налазећи их не мали број, окупља их у једном издању, док у предговору излаже њихову специфичну поетику. Више профаног него религиозног карактера, са извесном ритмичком правилношћу и устаљеним стилским облицима, овај жанр записа у визији Ђорђа Трифуновића као да долази на место оне недостајуће *ѿрофане ѿезије* средњег века. У записима Ђ. Трифуновић проналази „музичко-поетске целине”, „каденце и полукаденце”, одређујући их на основу те мелодичности као стихове, упркос непостојању

²² А. Butterfield, *Why Medieval Lyric?*. ELH, vol. 82 no. 2, 2015, 325.

метричке правилности.²³ Њихово поетско језгро он уочава не у општим местима, већ тамо где се она „надилазе” и „губи званичан поглед на свет”²⁴. Поетичност записа дефинише се тако у отклону од топике и етикеције, а ближе модернистичком схватању песничког језика, онеобиченог и супротстављеног свакодневной и званичној комуникацији.²⁵ *Фузија хоризона* остварује се у читању средњовековних записа са херменеутичке позиције савремености, из перспективе актуелних књижевних теорија: оних о самовредности поезије супротстављене линеарном прозном току.

Знаковито је и Трифуновићево самеравање мелодије ових записа са поезијом Момчила Настасијевића и Васка Попе. Поменути песници управо посежу за далеким песничким и језичким наслеђем у својеврсном модернистичком трагању за широм смисаоном целином: они уметности желе вратити онај значај који је имала у епохи средњег века, у „време естетског неразликовања” форме и духовног садржаја дела, када су се „у делима сви препознавали”.²⁶ Неисказиво, тајно, мистично – одлике и Попине и Настасијевићеве концепције песничког језика – проналазе се у загонетним слојевима књижевног памћења²⁷ средњовековне епохе. На сличан начин, али покренут у обрнутом смеру, Ђорђе Трифуновић усваја средњовековне записе у дослуху са модернистичким стиховима: двадесетовековна схватања о песништву, музичкој форми и метрици условљавају разумевање средњовековних записа, као и њихово потоње књижевноисторијско репрезентовање.

Наредна два зборника, *Антилоија српској њеснишћива: XIII–XX век* Миодрага Павловића и *Стјаро српско њеснишћиво IX–XVIII века* Ђорђа Сп. Радојичића, могу се сматрати својеврсним издавачким експериментима – иако у своме наслову имају одредницу *њеснишћиво*, већина састава које ова издања доносе представљају заправо одломке из житија, хроника, похвала, посланица и других наративних жанрова, док се у њима не сусрећу текстови старе црквене поезије. Образложење за овај редакторски

²³ Ђ. Трифуновић, *Из њимине њојање. Стјари српски њеснички записи*. Нолит, Београд, 1962, 11.

²⁴ *Истио*, 10.

²⁵ Овај концепт поезије био је у сагласју са формалистичком идејом о аутономији уметности, о „самородној, самодовољној” речи која „онеобичава” нашу перцепцију стварности ремећењем њеног аутоматизованог тока, представљајући тако „језик у естетској функцији”. Више о томе види у: *Поешика руској формализма*, превео А. Тарасјев, Просвета, Београд 1970, и М. П. Марковски, *Руски формализам*. Књижевне теорије XX века, Службени гласник, Београд, 2009, 123–124.

²⁶ Х.-Г. Гадамер, *Евројско наслеђе*. Плато, Београд, 1999, 45.

²⁷ Књижевно памћење је појам који у генетичко проучавање књижевности уводи Сергеј Бочаров, преосмишљавајући чувену идеју Михајла Бахтина о „памћењу жанра”, а у полемици са интертекстуалношћу Ролана Барта и Јулије Кристеве. Види: С. Г. Бочаров, *Генетическая память литературы*. РГГУ, Москва, 2012.

поступак налазимо у предговору који је сам Миодраг Павловић саставио за друго издање Радојичићеве антологије:

„У литургији се певало, читало, проповедало, али певани текстови не могу се сасвим подвести под појам поезије у данашњем, па ни у античком смислу речи, не само зато што су писани следећи узоре византијске канонизоване литургијске поезије (што би оспоравало само њихову оригиналност), него и стога што су текстови писани похвално, панегирички, дакле и поред многих стилских украса, лишени су сваке могуће двосмислености, дакле и могућности да имају дубину, или ореол поетичности у правом смислу.”²⁸

Пројектовање критеријума оригиналности на средњовековно раздобље, чија особена поетика управо лежи у цитатности и уподобљавању узорима, као и супротстављање похвалног (то јест, химничног) карактера и поезије – сведочи о темељном неразумевању естетских погледа средњовековне епохе. Есенцијалистичко схватање поетичности као двосмислености представља полазну тачку за слободно издвајање сегмената из различитих приповедних текстова. Ти се сегменти притом нејасно одређују као „песничке, реторско-лирске целине или фрагменти”²⁹ (о разлици појмова *јесничко*, *рејторско* и *лирско* нема ни речи), а затим се и графички преламају у стихове. На тај начин од житија које су писали класици српске средњовековне књижевности – Свети Сава, Стефан Првовенчани, Доментијан, Теодосије, архиепископ Данило и Григорије Цамблак – настају „песме” са тематским насловима, најчешће преузетим директно из садржаја текста³⁰. Њих прате само најнужнија обавештења о ауторима и годинама, без навода о непосредним изворима текстова.³¹ Поезију тако производи сама књижевна критика, бирајући кратке и семантички поливалентне одломке, и дајући им графички облик који истиче анафоре, епифоре и опкорачења, а између њих оставља белине – те важне песничке границе у свести савременог читаоца.

Мада представљају пионирске издавачке подухвате у сфери популаризације средњовековне књижевности – уз то, у идеолошки према њој ненаклоњеном времену³² – ови зборници почивају на увреженом ставу

²⁸ М. Павловић, *Предговор*, у: *Старо српско јесничтво IX–XVIII века*, Багдала, Крушевац, 1988, 5.

²⁹ *Исто*.

³⁰ Сродан интерпретативни ход сусрећемо у студији Радмиле Маринковић која лиричност дела деспота Стефана Лазаревића узима као основу за читање средњовековне епистоле као ренесансне песме: *О ђенези Слова љубве или Десјојџов Канџонијер*. Ресавска школа и деспот Стефан Лазаревић. Ур. Мирослав Пантић. Народна библиотека Ресавска школа, Деспотовац, 1994.

³¹ Ђ. Сп. Радојичић, *Старо српско јесничтво IX–XVIII века*, Багдала, Крушевац, 1988, 188.

³² Сведочанства о идеолошким притисцима приликом планирања и објављивања антологија средњовековне књижевности дао је Ђорђе Трифуновић у следећем чланку:

о тежини и неразрешивости питања односа поезије, прозе и реторике у средњем веку.³³ Та претпоставка често води ка мешању термина или се завршава у занимљивој тврдњи коју сусрећемо у Кашаниновој *Српској књижевности у средњем веку*: „У основи, нема међе између прозе и поезије, као што је нема ни између творевина маште и навођења реалних чињеница.”³⁴

Такође близак схватању да се песничке целине могу слободно издвајати из различитих средњовековних врста, а затим преламати у ритамске низове налик стиховима, Васко Попа сачинио је сопствену антологију, коју, међутим, није никада објавио. Зборник је постао познат јавности 2008. године захваљујући Попином пријатељу Александру Петрову, коме је песник поверио необјављени рукопис на чување.³⁵ Податак о одлуци аутора да се рукопис не објави, као и очевидна његова недокончаност, отежавају потпуно вредновање његовог избора и начина обликовања средњовековне грађе. Најзнатнија разлика у односу на антологије Радојичића и Павловића огледа се у Попином препознавању и укључивању у зборник химнографских састава, који овде чине његову трећину, уз фрагменте из других књижевних врста. Као најзаступљенији песник у антологији издваја се Теодосије Хиландарац, иначе аутор највећег броја служби и канона посвећених српским свецима, и неких од стилски најсложенијих црквених песама старе српске књижевности.³⁶ Похвални, свечани тон ових химни није сметао Васку Попи да највише оцени Теодосијеву поезију, и представи је у светлу *немањихкој доба*, религиозних култова посвећених родоначелнику династије, као и првом архиепископу аутокефалне Српске цркве³⁷.

Четири наведене антологије нису биле једина издања средњовековног песништва обликована шездесетих година двадесетог века – управо залагањем Васка Попе као члана Управе Српске књижевне задруге,

Понешто од сећања уз старе фонографије. Поезија: часопис за поезију и теорију поезије, Београд, Год. 6, бр. 15, 2001, 9–28.

³³ М. Павловић, *Предговор*, 6.

³⁴ М. Кашанин, *Српска књижевност у средњем веку*. Просвета, Београд, 1975, 77.

³⁵ О разлозима изричитог одустајања Васка Попе од публикације антологије и о томе како је рукопис поново „откривен” и у договору са супругом песника, Хашом Попом, приређен и објављен 2008. године, пише Александар Петров у предговору насловљеном *Васко Попа и неуђућна њоезија „златокрилних химнографа”*. Види у: *Јујиро мислено: немањихко доба: зборник средњовековне српске њоезије*. Приредио Васко Попа. Академска књига, Нови Сад, 2008.

³⁶ О томе више види у: Теодосије, *Службе, канони и Похвала*. Приредила Биљана Јовановић-Стипчевић, данашња језичка верзија Димитрије Богдановић. Просвета, Српска књижевна задруга, Београд, 1988.

³⁷ Више о Попином приређивачком поступку и избору грађе за *Јујиро мислено* видети у: А. Рочкомановић, *Стара српска њоезија у избору Васка Попе*. *Philologia Mediana*. Годишњак за српску и компаративну књижевност, Год. II, бр. 2, Ниш, 2010, 61–76.

истовремено је припреман капиталан издавачки подухват *Србљак*, зборник српске црвене поезије настале у периоду од 13. до 17. века. Он ће бити објављен у три тома 1970. године, уз зборник пропратних студија, *О Србљаку*.³⁸ Мада није реч о критичком издању, већ пре свега о преводу на савремени језик најзначајнијих одломака из српске химнографије, *Србљак* је значајно утицао на превредновање средњовековне поезије у нашој науци³⁹. Студије Ђорђа Трифуновића уз *Србљак* осветлиле су и кључни проблем односа стиха и прозе у овим саставима, посматран у контексту њиховог односа према византијским узорима. Формалистичка дихотомија поезије и прозе била је до тада без прилагођавања примењивана на словенске богослужбене саставе. Тако је и Роман Јакобсон, поред многих вредних и занимљивих запажања о структури појединих песничких састава старе српске књижевности⁴⁰, тврдио да је „број слогова најпоузданији водећи критеријум” који се може применити у анализи поменутог песништва.⁴¹ Још од свог раног текста, *Замешка о древне-болгарском сѣихосложении (Белешка о старобуџарској метрици)* 1919, Р. Јакобсон постаје зачетник читаве једне струје мишљења о метрици словенских химнографских жанрова у светлу блискости са народном поезијом, и принципа силабичности које су, према његовом мишљењу, саздали сами словенски песници.⁴²

Са друге стране, кроз непосредан рад на припремању *Србљака* и текстолошко проучавање српске химнографије, Ђорђе Трифуновић обликовао је нешто другачију концепцију колона⁴³, ритмичких целина

³⁸ *Србљак. Службе, канони, акаџисџи*, приредио Ђ. Трифуновић, превео Д. Богдановић, превод редиговали Д. Богдановић и Ђ. Трифуновић, Српска књижевна задруга, Београд, 1970, и: *О Србљаку. Сѣудије*, Српска књижевна задруга, Београд, 1970.

³⁹ О филолошким и политичким аспектима рецепције *Србљака* види у: И. Плаовић, *Како се чииао Србљак? Рецеџиџа Србљака (СКЗ, 1970) од њеџевоџ објављивања до наших дана*. Црквене студије, број 18, година XVIII, Ниш, 2021, 395–417.

⁴⁰ Р. Јакобсон, *Сѣрукџџура двеју срѣскохрватѣских џесама*, Зборник за филологију и лингвистику, IV-V, 1961-1962, 131–139; Р. Јакобсон, *Сѣуанов славосѣев Сѣмеону*, Зборник за филологију и лингвистику, XIV/1, 1971, 25–31. Наведено према: И. Шпадијер, *Свѣџџџорска баџиџина*. Чџоџа штампа, Београд, 2014, 100.

⁴¹ Р. Јакобсон, *Тајнаџа служба Консѣанџина Филозофа*. Зборник радова Византолошког института, Београд, VIII/1, 161–166. Наведено према: Ђ. Трифуновић, *Сѣара срѣска црквена џезиџа*, 9–93.

⁴² О томе пише Роман Николајевич Кривко разматрајући истраживања метрике словенске црквене поезије од 19. до 21. века: Р. Н. Кривко, *Перевод, парафраз и метр в древних славянских кондаках, I : Метрика древней церковнославянской поэзии в исследованих XIX–XXI вв.* Revue des Études Slaves, Paris, 2011, 82-2, 169–202.

⁴³ За употребу термина *колон* залагао се и Рикардо Пикџо, предложивши да се у старој словенској поезији уместо изосилабичких структура, изучавају изоколонске структуре. Више о томе види у: S. Garzonio, *Riccardo Picchio e la concezione dell'isocolismo nella letteratura slava ortodossa*, Ricerche slavistiche 10 (56) 2012: 213–220, као и: Ђ. Трифуновић, *Сѣара срѣска црквена џезиџа*, 55.

без силабичке правилности, која би више него термин стих одговарала целини старе црквене поезије. Сродно оваквом одређењу колона, схватање Димитрија Богдановића, једног од уредника *Србљака* и преводиоца српских црквених песама, изражено је најнепосредније у његовој потоњој *Историји старе српске књижевности*:

„Текст црквене песме није писан у виду стихова него као прозни текст. А друго, не може се ни у старословенској па ни српскословенској литургијској песми по правилу ни издвојити стих као метрички организована целина, а и риме су ретке: стиха, значи, нема у класичном облику, а нема га чак ни у оном облику у каквом га познаје византијска литургијска песма. (...) Но зато постоји пунктуација, која тачком раздваја у тексту једне песме извесне делове који се потом могу идентификовати као ритамске, мелодијске, или, понекад, ретко, силабички уједначене целине. Ти делови или одсеци и јесу стихови у једном ширем смислу речи, или *колони*.”⁴⁴

Стара словенска црквена поезија није, дакле, задржала силабички византијски стих, већ само извесно мелодијско подударење са грчким узором, или како Д. Богдановић тврди, „општи силабички однос између првих стихова, средине и завршетка песме”, као и „дужих и краћих низова”.⁴⁵ Трифуновићево и Богдановићево самеравање метричког устројства византијских модела и словенских песама кроз посвећен рад са рукописном грађом, довело је до *проширивања хоризонтиа* савремене интерпретације. Померање пажње на пунктуацију као основни извор ритмичности вратило је тумачење средњовековне поезије у литургијски контекст, у коме целина жанра службе испуњава своју сврху чином *појања* у оквиру дневног круга богослужења. Такво схватање песничког ритма обликовало је и графичко представљање песама у *Србљаку*, рашчлањивање текста према тачкама и зарезима (паузама у појању), ближе хоризонту у коме изворно химнографско дело настаје.

Након што је у четвортомном издању *Србљака* са пропратним студијама представљена суштинска неодвојивост текстолошких и поетичких питања о српској црквеној поезији, у медијевистици је у последњим деценијама двадесетог, и почетком двадесет и првог века уследио низ студија посвећених управо генетичком испитивању и критичком издавању старе српске химнографије.⁴⁶ Овај период поклапа се са својеврсним

⁴⁴ Д. Богдановић, *Стара српска књижевност*, 64.

⁴⁵ *Исто*, 65.

⁴⁶ Као примери се могу издвојити студије Ирене Шпадијер, Татјане Суботин Голубовић, као и радови руских слависта Анатолија Турилова и Сергеја Темчина: И. Шпадијер, *Почеци старе српске црквене поезије*. Ђурђеви ступови и Будимљанска епархија. Зборник радова, Београд, 2011, 209–217; И. Шпадијер, *Српска химнографија у доба архиепископије*. Краљевство и архиепископија у српским и поморским земљама Немањића. САНУ, Београд, 2019; Т. С. Голубовић, *Хиландар 608 (минеј за децембар) – весник њромена у*

„химнографским бумом” у европској славистици (како га је назвао Анатолиј Турилов)⁴⁷. Остваривање давнашњег захтева Стојана Новаковића о „изналажењу најбољег текста” свих служби посвећених Србима свецима ипак још није ни близу краја, те рад на критичким издањима старе српске химнографије тек чека генерације будућих истраживача, као предуслов сваког синтетичког погледа на стару српску књижевност.

Тако, на пример, најновије текстолошке студије руских слависта о ритму византијске и словенске поезије доносе свежа открића о нестабилности метричких схема и непоузданости чак и квантитативне анализе колона која је донедавно била актуелна.⁴⁸ Важна чињеница да верност смислу речи у раним словенским преводима има предност над настојањем да се сачува изворни метрички модел наводи Романа Кривка на закључак да методолошки поуздан приступ словенској химнографији подразумева истраживање самих *техника превода*, парафраза и трансформација византијских метричких образаца. Позајмљивање речи, образовање структурних калкова, проналажење словенског аналога или парафраза, утиче на вишеструкост мелодијских и метричких схема превода, а последично и на изворно стваралаштво. Ови вредни увиди значајно мењају досадашњи однос према химнографским жанровима, као и према проблему адаптације византијских модела у словенској литургијској пракси.

Изучавање преводилачких техника блиско је повезано са још једним трендом у савременој медијевистици – оживљеним интересовањем за *Toposforschung*. Оно посебно долази до изражаја међу проучаваоцима средњовековне византијске и словенске литературе: тако, на пример, Томас Прач објављује обухватну студију о топосима у средњевизантијским житијима светих, док Татјана Руди изучава топосе у словенској хагиографији, а Марија Кјара Феро посвећује се питању топоса у житијима светих жена.⁴⁹ Следећи овај филолошки метод, Дагмар Кристијанс саставља

литургијском живоју средњовековне Србије Словенски и српски средњи век, САНУ, Београд, 2018; А. А. Турилов, *Исследования по славянскому и сербскому средневековью*. Чигоја штампа, Београд, 2014; С. Ю. Темчин: *Сербский писатель Феодосий Хиландарец как греческий гимнограф*. Multa et varia. Studi offerti a Maria Marcella Ferraccioli e Gianfranco Giraudo, a cura di F. C. Ciure, V. Nosilia, A. Pavan, Milano, vol. II, s. 597–604.

⁴⁷ У последњим деценијама двадесетог века догодио се низ открића у области најраније словенске химнографије, што је имало свој израз у многобројним тада објављеним критичким издањима и студијама (само неки од аутора су: С. Кожухаров, Г. Попов, К. Станчев, М. Јовчева). Више о томе види у: И. Шпадијер, *Почеци српске химнографије*, 11.

⁴⁸ Р. Н. Кривко, *Перевод, парафраз и метр в древних славянских кондаках*, 184.

⁴⁹ Више о томе види у: Th. Pratsch, *Der hagiographische Topos. Griechische Heiligenviten in mittelbyzantinischer Zeit*. De Gruyter, Berlin-New York, 2005; Т. Руди, *Средневековая агиографическая топика (принцип imitatio и проблемы типологии)*, Литература, култура и фолклор славянских народов, XIII Международный съезд славистов (Люблина, август 2003 г.): Доклады русской делегации, отв. ред. Л.И. Сазонова,

каталог топоса у словенском црквеном песништву, путем паралела са њиховим византијским узорима.⁵⁰ Ауторка топосу приписује средишње место у поезици византијских химнографа, чији је циљ да путем устаљених мисаоних и изражајних схема омогуће тумачење Светог Писма верујућима, као и да им приближе основе хришћанске етике и владања.

Овакво разумевање топоса у контексту друштвених потреба и ритуала није далеко ни од поменуте Калерове рефлексије о лирици као обраћању публици, о језичком перформансу и ритму као доживљају временитости. Феноменолошко разумевање химнографије као литургијског догађаја – истовремене књижевне мимезе светости, памћења и подсећања, као и метаморфозе верујућих⁵¹, мора укључити и формална својства песме – њен ритам, метар и, нарочито, лирски (и литургијски) презент, као њен интегративни део. Ово место сусрета материјалних својстава песме која догађај језика „изводе у први план” и ангажовања читаоца или слушаоца у садашњем тренутку, враћа нас на дилеме са почетка рада, о пресеку егзактне филологије и филозофије књижевности. Неухватљивост древног језика и литерарности службе и њен рукописни вид преиспитују модернистичко графичко обликовање, као и разумевање лирике као нечег искључиво приватног и унутарњег, или пак преводивог у нарацију. То су само неки од изазова које средњовековна поезија поставља савременим тумачењима песништва.

Александра Б. Ивановић*

Универзитет у Београду – Филолошки факултет

Катедра за српску књижевност са јужнословенским књижевностима

Студентски трг 3

11000 Београд

Кључне речи: химнографија, лирика, књижевна историја, антологија

Москва, 2002, 40–55; M. Ch. Ferro, *Sante madri. Una tipologia particolare di sante della Rus*. Studi Slavistici IV, 2007, 65–83.

⁵⁰ Д. Кристианс, *Топосы в песнопениях византийской служебной минеи и проблемы их переноса на славянскую почву*, Индрик, Москва, 2018.

⁵¹ С. М. Gschwandtner, *Mimesis or Metamorphosis? Eastern Orthodox Liturgical Practice and Its Philosophical Background*. Religions, 2017, 8, 92.

*aleksandra.ivanovic@fil.bg.ac.rs

Aleksandra B. Ivanović

SERBIAN MEDIEVAL POETRY: 20TH-CENTURY
LITERARY-HISTORICAL AND THEORETICAL
INTERPRETATIONS

This paper examines how national literary histories written in the twentieth century define medieval Serbian poetry. Grounded in the canon of Byzantine liturgical poetry and dedicated to cult practice, hymnography often did not conform to modern poetic principles, originality, and metrical form. Formalist approaches to poetry shaped the anthologies of Serbian medieval literature published in Yugoslavia in the 1960s. The editors transformed sequences from narrative prose into poetic texts, thus creating medieval poems. These cases draw attention to the importance of textual criticism and the social context in defining medieval literary genres. Exploring hymnography as a linguistic and liturgical event – a poem sung to an engaged audience – introduces new perspectives on its interpretation.